

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАБОРОНИ

CRIMINAL LAW PROHIBITIONS

Серпак О.В., студент III курсу факультету юстиції

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Наукова стаття присвячена аналізу кримінально-правових заборон. Незважаючи на те, що проблема кримінально-правових заборон стає дедалі актуальнішою, вона і досі залишається малодослідженою та дискусійною. За допомогою дослідження об'єкта і предмета кримінально-правового регулювання, держави як суб'єкта кримінально-правових відносин, а також кримінально-правових норм, автор надає визначення поняття «кримінально-правова заборона» у контексті правової системи України, виділяє ознаки цього явища, пропонує його класифікацію за різними критеріями та окреслює юридичні наслідки порушення кримінально-правових заборон. У роботі відображена позиція щодо правової природи кримінально-правових заборон, яка суттєво відрізняється від тієї, що склалася у науці кримінального права України. Зокрема, автором ставиться під сумнів те, що кримінально-правові заборони адресуються індивідам, які, вчиняючи кримінальні правопорушення, порушують норми Кримінального кодексу України. Водночас у науковій статті констатується, що кримінально-правові заборони у законодавстві України встановлюються лише для представників держави у кримінально-правових відносинах, якими є органи досудового розслідування, прокуратура, суд та органи виконання покарань. У роботі також застосовується порівняльно-правовий метод наукового дослідження і наводиться досвід таких зарубіжних держав, як Республіка Казахстан та Литовська Республіка. В результаті аналізу іноземного досвіду автор висуває твердження про існування двох моделей розуміння поняття «кримінально-правова заборона»: моделі єдиного розуміння, яка притаманна українській правовій системі, та моделі подвійного розуміння, яка характерна для кримінального законодавства деяких зарубіжних країн. У процесі написання статті було використано роботи вітчизняних учених-правників, нормативно-правові акти законодавства України та правову базу іноземних країн. Загалом, наукова праця являє собою багатоаспектний аналіз кримінально-правових заборон, який створює основу для подальших досліджень із цієї теми.

Ключові слова: кримінально-правові заборони, кримінально-правове регулювання, кримінально-правові відносини, кримінально-правові норми, кримінальне право України.

The article analyses criminal law prohibitions. Although the issue of criminal law prohibitions is becoming increasingly topical, it remains understudied and controversial. By studying the object and subject of criminal law regulation, a state as a subject of criminal law relations as well as criminal law norms, the author provides a definition of the concept of «criminal law prohibition» in the context of the legal system of Ukraine, highlights the signs of this phenomenon, offers its classification according to various criteria and outlines legal consequences of violating criminal law prohibitions. The study contains a position on the legal nature of criminal law prohibitions, which is significantly different from the one formed in the science of Criminal Law of Ukraine. In particular, the author questions the fact that criminal law prohibitions are addressed to individuals, who, by committing criminal offences, violate the norms of the Criminal Code of Ukraine. At the same time, the article states that criminal law prohibitions in the legislation of Ukraine are established only for representatives of the state in criminal law relations such as pre-trial investigation bodies, the Prosecutor's Office, the court and penitentiary bodies. A comparative legal method is used in the research and the experience of such foreign countries as the Republic of Kazakhstan and the Republic of Lithuania is shown in the paper. As a result of the analysis of the foreign experience, the author asserts the existence of two models of understanding the concept of «criminal law prohibition»: a model of single understanding, which is inherent in the Ukrainian legal system, and a model of dual understanding, which is characteristic of the criminal legislation of some foreign countries. The research of domestic legal scholars, legal acts of the Ukrainian legislation and a legal framework of foreign states were studied in the article. In general, the article is a multifaceted analysis of criminal law prohibitions, which provides a basis for further research on this topic.

Key words: criminal law prohibitions, criminal law regulation, criminal law relations, criminal law norms, Criminal Law of Ukraine.

Постановка проблеми. З розвитком науки кримінального права України дедалі більшого значення набуває тема кримінально-правових заборон. Дослідивши наукові праці вітчизняних вчених-юристів, я дійшов висновку, що у цій сфері є багато лакун та неузгодженостей, які заважають всебічному та ґрунтовному розумінню зазначеного питання.

Метою роботи є комплексний аналіз кримінально-правових заборон, надання коментарів із нагальних проблем досліджуваної теми, а також вивчення зарубіжного досвіду з цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні проблема кримінально-правових заборон є недостатньо опрацьованою. Це питання ставало темою наукових робіт таких українських вчених-правників, як Н. П. Ждиняк, Ю. А. Пономаренко, В. О. Туляков та деяких інших дослідників.

Виклад основного матеріалу. Розділ 1. Об'єкт і предмет кримінально-правового регулювання. Держава як суб'єкт кримінально-правових відносин

Об'єкт і предмет кримінально-правового регулювання. Перед початком аналізу кримінально-правових заборон необхідно звернутися до питань, які закладають фундамент розуміння досліджуваної проблеми. Одним із них є питання об'єкта та предмета кримінально-правового регулювання.

У вітчизняному кримінальному праві існують два найбільш розповсюджені підходи до розуміння об'єкта та предмета кримінально-правового регулювання [1, с. 24–25]:

1) об'єкт кримінально-правового регулювання – це виключно суспільні відносини між державою та особами, які вчиняють кримінальні правопорушення. За висловом Ю. В. Бауліна: «... кримінально-правове регулювання можна визначити як урегулюванню кримінальним правом діяльність держави щодо застосування кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчиняють злочини» [1, с. 24]. Цю позицію підтримує і Ю. А. Пономаренко, який стверджує, що: «... кримінальне право регулює виключно ті суспільні відносини, в яких держава здійснює діяльність щодо поведінки з особами, що вчинили злочини, і не регулює жодних інших суспільних відносин» [2, с. 153]. Предметом же кримінально-правового регулювання виступають конкретні правові відносини між державою та індивідуальним правопорушником, який вчинив певне кримінальне правопорушення, передбачене статтею (частиною статті) Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – ККУ);

2) об'єктом кримінально-правового регулювання є як суспільні відносини між державою та особами, які вчиняють кримінальні правопорушення, так і суспільні відносини між державою й особами, які не вчиняють кримінальні правопорушення (суспільні відносини із запобігання кримінальним правопорушенням). При цьому найчастіше робиться акцент саме на суспільних відносинах із запобігання кримінальним правопорушенням. Так,

В. О. Туляков зазначає, що: «Сучасне кримінальне право розглядається як необхідний інструмент забезпечення суспільної і національної безпеки, гарант суспільного спокою, який специфічними засобами регулює антисоціальну активність суб'єктів злочину» [3, с. 257]. Предметом кримінального-правового регулювання згідно з другим підходом є конкретні правові відносини між державою та індивідуальним правопорушником, який вчинив певне кримінальне правопорушення, передбачене статтею (частиною статті) Особливої частини КК, а також конкретні правові відносини між державою та індивідуальною особою, щодо превентивної вчинення нею певного кримінального правопорушення.

Проаналізувавши аргументи прихильників цих двох підходів, я дійшов висновку, що є схильним до першого розуміння об'єкта та предмета кримінально-правового регулювання, зважаючи на таке. По-перше, як зазначає Ю. В. Баулін: «Оскільки кримінальне право є публічною галуззю права, яка регулює відносини, пов'язані з діяльністю державної влади, то логічно зробити висновок, що кримінальне право регулює суспільні відносини між державою й особами, які вчиняють злочини (кримінально-правові суспільні відносини)» [1, с. 24]. По-друге, вважаю, що те, що прихильники другого підходу називають «суспільними відносинами із запобігання кримінальним правопорушенням», є лише кримінально-правовим впливом, тобто дією *jus criminale* на свідомість особи, через яку вона може відмовитися від вчинення кримінального правопорушення. Кримінально-правовий вплив є побічним явищем, тобто таким, яке через саму природу кримінального права проявляється *a priori*, а тому законодавець, встановлюючи склади конкретних кримінальних правопорушень і покарання за їх вчинення, хоча на підсвідомому рівні і прагне запобігти вчиненню кримінальних правопорушень індивідами, однак встановлює правила саме для держави. З урахуванням цього, вважаю, що кримінальний закон адресується виключно органам державної влади, які застосовують примус у виді кримінального покарання.

Підбиваючи підсумки, варто зазначити, що, хоча підхід, відповідно до якого кримінальне право регулює два види суспільних відносин, має право на існування, але я під час свого дослідження буду виходити з того, що кримінальне право регулює лише суспільні відносини між державою й особами, які вчиняють кримінальні правопорушення, тобто кримінально-правові суспільні відносини.

Держава як суб'єкт кримінально-правових відносин. Аналізуючи суб'єктів кримінально-правових відносин, необхідно зазначити, що держава – це юридична фікція, а тому у кримінально-правових відносинах повинні бути представники держави, які б діяли від її імені. На мою думку, такими представниками є: органи досудового розслідування, прокуратура, суд, а також органи виконання покарань. Однак у літературі зустрічається позиція, згідно з якою суд не є представником держави у кримінально-правових відносинах [2, с. 153]. Через це, вважаю, є необхідність розібратися з цим питанням детальніше.

Передусім необхідно надати дефініцію терміну «представник держави у кримінально-правових відносинах». На мою думку, це індивідуальний чи колективний суб'єкт, який виконує у кримінально-правових відносинах певну функцію, покладену на нього державою, за допомогою реалізації повноважень, наданих йому державою, та з метою забезпечення принципу верховенства права. Повинен зауважити, що колективним суб'єктом є певний орган, названий вище (наприклад, суд), водночас під індивідуальним суб'єктом мається на увазі конкретна посадова чи службова особа, яка має спеціальний статус, виконує функції і реалізовує повноваження притаманні органу, який вона представляє (наприклад, суддя).

Вирішуючи питання про те, чи є суд представником держави у кримінально-правових відносинах, необхідно

визначити, що пов'язує державу із судом. По-перше, держава створила суд. По-друге, держава забезпечує діяльність суду (ч. 1 ст. 130 Конституції України: «Держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів ...» [4]). По-третє, держава несе відповідальність за рішення суду (наприклад, див. Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» [5]).

Не можу погодитися з тим, що суд не є представником держави у кримінально-правових відносинах. На мій погляд, прихильники цієї ідеї перебільшують особливу роль суду, зважаючи на його унікальні повноваження. Так, Ю. А. Пономаренко зазначає, що: «... суд не представляє державу у кримінально-правових відносинах, а лише розв'язує спір між двома суб'єктами таких відносин щодо наявності в одного з них повноваження визнати діяння другого злочином та застосування за його вчинення заходів кримінально-правового характеру» [2, с. 153]. За його висловом: «Визнання суду представником держави в кримінально-правових відносинах тягне за собою висновок про те, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, у цих правовідносинах вступає у правовий зв'язок саме із судом і саме з ним знаходиться у відносинах правової дискусії (суперечки, конфлікту) про те, чи вчинила вона кримінальне правопорушення і які правові засоби в межах кримінальної відповідальності чи поза нею можуть до неї застосовуватися» [6, с. 122–123]. Вважаю, що після вчинення особою кримінального правопорушення вона вступає у правовий зв'язок одразу з декількома представниками держави у кримінально-правових відносинах. Комбінації цих представників можуть змінюватися залежно від стадії кримінального провадження (орган досудового розслідування, прокуратура і суд – на стадії досудового розслідування; суд і прокуратура – на стадії судового розгляду тощо). Якщо аналізувати стадію судового розгляду, то, на мою думку, особа тут хоча і вступає у правовий зв'язок із судом і прокуратурою, однак знаходиться у відносинах правової дискусії (суперечки, конфлікту) про те, чи вчинила вона кримінальне правопорушення і які правові засоби в межах кримінальної відповідальності чи поза нею можуть до неї застосовуватися, лише із прокурором. Суд же, який одночасно знаходиться у правовій взаємодії із прокурором та підсудним, повинен винести незалежне і неупереджене рішення про винуватість або невинуватість особи та, залежно від цього, застосувати чи не застосувати до неї заходи кримінально-правового характеру.

Також на підтвердження своєї тези про те, що суд є представником держави у кримінально-правових відносинах, пропоную визначити, що пов'язує державу із органом, представництво якого держави у кримінально-правових відносинах мало хто ставить під сумнів – прокуратурою. По-перше, держава створила прокуратуру, яка підтримує публічне обвинувачення в суді (п. 1 ч. 1 ст. 131¹ Конституції України). По-друге, держава забезпечує діяльність прокуратури (ст. 87 Закону України «Про прокуратуру» [7]). По-третє, держава несе відповідальність за діяльність прокуратури (наприклад, див. Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду»). З цього випливає, що зв'язки держави із прокуратурою такі самі, як і зв'язки держави із судом. Це властиво не лише прокуратурі, а й органам досудового розслідування та органам виконання покарань.

Досліджуючи це питання, не можу не зазначити, що, якщо дотримуватися позиції, відповідно до якої суд не є представником держави у кримінально-правових відносинах, то необхідно погодитися і з доволі суперечливим

твердженням про те, що суд не є представником держави у правових відносинах жодного виду, що прямо суперечить ч. 1 ст. 6 Основного Закону України: «Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову».

На основі цього я дійшов висновку, що держава створює певні органи, які є її представниками у кримінально-правових відносинах, однак вона наділяє їх специфічними та притаманними лише їм повноваженнями. Зважаючи на це, на мою думку, необхідно говорити про те, що суд є представником держави у кримінально-правових відносинах, який виконує особливу функцію – здійснює правосуддя. При цьому я погоджуюся з твердженням Ю. А. Пономаренка про те, що суд не є стороною кримінального провадження [6, с. 123]: це прямо впливає із п. 19 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України [8] (далі – КПК).

Розділ 2. Кримінально-правова норма

Поняття і риси кримінально-правової норми. У контексті дослідження кримінально-правових заборон не менш важливу роль відіграє і проблема кримінально-правової норми.

Кримінально-правова норма – це обов'язкове правило поведінки, що закріплюється в нормативно-правових актах, забезпечується апаратом державного примусу і регулює суспільні відносини між державою та особами, які вчиняють кримінальні правопорушення.

З урахуванням наданого визначення, а також положень розділу 1, можна виділити такі риси кримінально-правових норм:

1) кримінально-правові норми є різновидом правових норм, тому вони регулюють саме специфічні суспільні відносини – між державою та особами, які вчиняють кримінальні правопорушення, – а не суспільні відносини загального характеру;

2) кримінально-правові норми встановлюють правила поведінки саме для представників держави у кримінально-правових відносинах (див. розділ 1);

3) кримінально-правові норми встановлюють обов'язкові, а не факультативні, правила поведінки. Представники держави у кримінально-правових відносинах повинні діяти виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені правилами, закріпленими у кримінально-правових нормах;

4) кримінально-правові норми забезпечуються можливістю застосування державного примусу;

5) кримінально-правові норми закріплені не лише у КК. Незважаючи на те, що відповідно до ч. 1 та 2 ст. 3 КК: «Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Закони України про кримінальну відповідальність, прийняті після набрання чинності цим Кодексом, включаються до нього після набрання ними чинності» [9], можу констатувати, що кримінально-правові норми знаходяться не лише у кримінальному законі України. Вони закріплені, зокрема, у КПК (ст. 285 «Загальні положення кримінального провадження під час звільнення особи від кримінальної відповідальності»), Кримінально-виконавчому кодексі України (ст. 152 «Підстави звільнення від відбування покарання») [10], Законі України «Про застосування амністії в Україні» (ч. 1 ст. 1: «Амністія є повне або часткове звільнення від відбування покарання осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вироки стосовно цих осіб не набрали законної сили») [11], Положенні про порядок здійснення помилування, затверджене Указом Президента України від 21 квітня 2015 р. № 223/2015 (п. 2: «Помилування засуджених здійснюється у виді: заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років; повного або часткового

звільнення від основного і додаткового покарань») [12]. Зі свого боку, Кримінальний кодекс України також містить норми інших галузей права: кримінального процесуального (п. 3 розділу II Прикінцевих та перехідних положень КК: «Закрити всі кримінальні справи щодо осіб, які вчинили злочини, передбачені Кримінальним кодексом України 1960 року, що перелічені в пункті 1 цього розділу»), кримінально-виконавчого (п. 8 розділу II Прикінцевих та перехідних положень КК: «Не приводити у виконання вироки судів в частині конфіскації майна і стягнення штрафу, якщо до набрання чинності цим Кодексом конфісковане майно не було вилучене і реалізоване, а штраф не був стягнутий у разі, якщо за даний злочин цим Кодексом конфіскація майна і накладення штрафу не передбачені»), конституційного (п. 3 розділу I Прикінцевих та перехідних положень КК: «Кабінету Міністрів України у тримісячний термін з дня опублікування цього Кодексу підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України перелік законодавчих актів, які мають бути визнані такими, що втратили чинність у зв'язку з набранням чинності цим Кодексом»), цивільного (ч. 1 ст. 36 КК: «Необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони»).

Структура кримінально-правової норми. Переходячи до структури кримінально-правової норми, повинен зазначити, що її складовими елементами можуть бути тільки гіпотеза і диспозиція. Це впливає з того, що кримінально-правові норми містять правила лише для представників держави у кримінально-правових відносинах, а тому законодавець встановлює вказівки (диспозиції), а також передумови та підстави для їх застосування (гіпотези), виключно для цих суб'єктів кримінально-правових відносин. Такий елемент, як санкція, – не є характерним для вітчизняних кримінально-правових норм. Маю не погодитися з доволі розповсюдженою думкою про те, що в Особливій частині кримінального закону України всі кримінально-правові норми складаються з диспозиції і санкції. Вважаю, що необхідно дивитися на кримінально-правові норми, у тому числі й ті, що розташовані в Особливій частині КК, саме з позиції представника держави у кримінально-правових відносинах. Наприклад, якщо суддя, встановивши всі обставини справи, дійшов висновку, що діяння, вчинене індивідом, відповідає всім ознакам складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження» КК, то він зобов'язаний застосувати до особи покарання у виді «штрафу до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадських робіт на строк до двохсот годин, або виправних робіт на строк до одного року».

Види кримінально-правових норм. Вивчаючи види кримінально-правових норм, я дійшов висновку, що наявні підстави для їх класифікації за багатьма критеріями, однак у контексті цієї праці вважаю за доцільне проаналізувати класифікацію кримінально-правових норм за такими критеріями:

1) за місцезнаходженням у законодавстві України кримінально-правові норми поділяються на такі, що знаходяться у КК та в інших правових актах, названих вище;

2) за способом правового регулювання можна виділити заборонні, тобто такі, які встановлюють юридичний обов'язок для представників держави у кримінально-правових відносинах утриматися від певного виду поведінки (ч. 4 ст. 3 КК: «Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено»), зобов'язальні, які передбачають їх юридичний обов'язок дотримуватися

конкретного виду поведінки (ч. 2 ст. 52 КК: «Додатковими покараннями є позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та конфіскація майна») та уповноважені кримінально-правові норми, які надають представникам держави у кримінально-правових відносинах повноваження, що реалізуються ними на власний розсуд (ч. 1 ст. 9 КК: «Вирок суду іноземної держави може бути врахований, якщо громадянин України, іноземець або особа без громадянства були засуджені за кримінальне правопорушення, вчинене за межами України, та знову вчинили кримінальне правопорушення на території України»);

3) за представником держави у кримінально-правових відносинах, якому адресується кримінально-правова норма, можемо виділити декілька груп кримінально-правових норм:

– кримінально-правові норми, які адресуються виключно суду (ч. 3 ст. 67 КК: «При призначенні покарання суд не може визнати такими, що його обтяжують, обставини, не зазначені в частині першій цієї статті»);

– кримінально-правові норми, які адресуються виключно органам виконання покарань (ч. 1 ст. 63 КК: «Покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщення його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу»);

– кримінально-правові норми, які адресуються одразу декільком представникам держави у кримінально-правових відносинах (ст. 101 КК: «Арешт полягає у триманні неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг шістнадцяти років, в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах на строк від п'ятнадцяти до сорока п'яти діб» – суду та органам виконання покарань тощо).

Розділ 3. Кримінально-правова заборона

Поняття та ознаки кримінально-правової заборони.

Переходячи до питання кримінально-правових заборон, насамперед хочу надати визначення досліджуваного явища. Кримінально-правова заборона – це обов'язкова складова диспозиції заборонних та зобов'язальних кримінально-правових норм, порушення якої представником держави у кримінально-правових відносинах розглядається як правопорушення.

Дослідивши кримінально-правові заборони, а також, надавши дефініцію відповідному терміну, я виокремив ознаки кримінально-правових заборон, які походять від рис кримінально-правових норм:

1) кримінально-правова заборона є обов'язковою, а не факультативною, складовою диспозиції кримінально-правових норм;

2) кримінально-правова заборона є обов'язковою складовою диспозиції лише заборонних та зобов'язальних кримінально-правових норм. Водночас кримінально-правова заборона не може бути закріплена у диспозиції уповноважених кримінально-правових норм;

3) кримінально-правові заборони містяться не лише у КК. Існування цієї ознаки обумовлене тим, що, як зазначено вище, кримінально-правові норми не сконцентровані лише у кримінальному законі України, а знаходяться і в інших правових актах. Через те, що Кримінальний кодекс України є комплексним актом, в якому закріплені норми й інших галузей права, окрім кримінального, варто зазначити, що КК також містить у собі публічно-правові заборони різної галузевої належності (кримінальні процесуальні, кримінально-виконавчі, конституційно-правові). Необхідно зауважити, що у кримінальному законі України кримінально-правові заборони можуть бути закріплені тільки у тих кримінально-правових нормах, які містяться у Загальній частині та у Прикінцевих та перехідних положеннях. Дехто може зауважити, що суддя, коли, наприклад, призначає покарання не у межах, установлених у санкції конкретної статті (частини статті) Особливої частини КК, порушує кримінально-правову заборону, що є складовою

диспозиції кримінально-правової норми, яка закріплена саме в Особливій частині КК. Але я вважаю, що кримінально-правові заборони мають засадничий характер, а тому, хоча диспозиції кримінально-правових норм, які містяться в Особливій частині КК, і зобов'язують суд до певного виду поведінки (на кшталт, призначити покарання у виді позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років), але кримінально-правова заборона на порушення цієї законодавчої вказівки знаходиться саме у Загальній частині КК (п. 1 ч. 1 ст. 65 КК: «Суд призначає покарання у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, за винятком випадків, передбачених частиною другою статті 53 цього Кодексу»);

4) кримінально-правові заборони адресуються тільки представникам держави у кримінально-правових відносинах. У них відображений один із складників принципу верховенства права – заборона свавільності [13, с. 110], оскільки вони покладають на представників держави у кримінально-правових відносинах юридичний обов'язок утриматися від певного виду поведінки або дотримуватися конкретного виду поведінки;

5) порушення кримінально-правових заборон представниками держави у кримінально-правових відносинах завжди розглядається як правопорушення. Враховуючи суспільні відносини, що регулюються кримінальним правом, малозначність діяння при порушенні кримінально-правових заборон – неможлива.

Класифікація кримінально-правових заборон. Починаючи аналіз видів кримінально-правових заборон, пропоную дослідити мовні конструкції, за допомогою яких у вітчизняному законодавстві можуть бути сформульовані правові заборони різної галузевої належності.

В Основному Законі України правові заборони формулюються за допомогою таких конструкцій, як:

1) «забороняється» та інші форми цього слова (ч. 6 ст. 17: «На території України *забороняється* створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом»);

2) «не може» та інші форми цього слова (ч. 2 ст. 27: «Ніхто *не може* бути свавільно позбавлений життя»);

3) «не допускається» та інші форми цього слова (ч. 2 ст. 30: «*Не допускається* проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду»);

4) «власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству»).

Окрім цього в інших нормативно-правових актах наявні такі конструкції, за допомогою яких формулюються правові заборони:

1) «не має права» (абз. 1 ч. 4 ст. 77 Господарського кодексу України: «Казенне підприємство *не має права* відчужувати або іншим способом розпоряджатися закріпленим за ним майном, що належить до основних фондів, без попередньої згоди органу, до сфери управління якого воно входить» [14]);

2) «не ... (дієслово)» (ч. 6 ст. 46 КПК: «Документи, пов'язані з виконанням захисником його обов'язків, без його згоди *не підлягають* огляду, вилученню чи розголошенню слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом»);

3) «не дозволяється» та інші форми цього слова (ч. 6 ст. 352 КПК: «Під час прямого допиту *не дозволяється* ставити навідні запитання, тобто запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї»);

4) «не вправі» (ч. 2 ст. 54 Господарського процесуального кодексу України: «... Посадова особа, до якої пред'явлений позов, *не вправі* представляти юридичну особу та призначати іншу особу для представництва юридичної особи в даній справі» [15]).

Як бачимо, у структурі цих конструкцій або міститься частка «не», або згадуються форми слова «заборонено», що вказує на явний, очевидний характер правової заборони. У той же час наше законодавство містить і мовні конструкції, за допомогою яких формулюються неявні, «приховані» правові заборони. Зокрема, Конституція України містить такі конструкції, як:

1) «зобов'язаний» та інші форми цього слова (ст. 66: «Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки»);

2) «має бути» та інші форми цього слова (ч. 6 ст. 29: «Про арешт або затримання людини *має бути* негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого»);

3) «повинні» (ч. 2 ст. 8: «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і *повинні* відповідати їй»). У інших нормативно-правових актах зустрічаються й форми цього слова (ч. 2 ст. 105 Повітряного кодексу України: «Авіаперевізник, скасовуючи або затримуючи рейс, *повинен* надавати пасажирам на їх запит пояснення щодо підстав скасування чи затримки рейсу ...» [16]);

4) «... (дієслово)» (п. 5 Перехідних положень: «Кабінет Міністрів України *формується* відповідно до цієї Конституції протягом трьох місяців після набуття нею чинності»);

5) «може ... (дієслово)» (ч. 6 ст. 41: «Конфіскація майна *може бути застосована* виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом»);

6) унікальні мовні конструкції (ч. 2 ст. 52: «Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація *переслідуються за законом*»; ч. 2 ст. 60: «За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу *настає юридична відповідальність*» тощо).

Правила охорони праці під час виконання робіт на борту риболовних суден, затверджені Наказом Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду № 26 від 27 грудня 2006 р. містять конструкцію «мусить бути»: «Якщо антена радіолокаційної станції (далі – РЛС) розміщена в легкодоступному місці, вона *мусить бути* встановлена на висоті не менше 1,8 м над відповідною палубою містка ...» (п. 8.8.24.) [17].

Також не можна не зазначити, що багато правових актів містять у собі визначення певних понять. За своєю суттю формально визначена дефініція терміну також є конструкцією, за допомогою якої формулюються неявні, «приховані» правові заборони (п. 4 ч. 1 ст. 3 КПК: «Дізнання – форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків»).

Уважаю, що з урахуванням того, що ці конструкції зобов'язують суб'єкта правових відносин дотримуватися певного виду поведінки, можна стверджувати, що вони, водночас, і забороняють будь-яке відхилення від нього або обрання інших видів поведінки. Саме це і обумовлює «прихованість» правової заборони. На основі викладеного пропоную за типом мовної конструкції, завдяки якій формулюються правові заборони, розрізнити експліцитні (явні, очевидні) та імпліцитні (неявні, «приховані», неочевидні) правові заборони.

Ця класифікація поширюється і на кримінально-правові заборони. У чинному кримінальному законі України наявні такі мовні конструкції, завдяки яким формулюються експліцитні кримінально-правові заборони:

1) «заборонено» (ч. 4 ст. 3: «Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією *заборонено*»);

2) «не може» та інші форми цього слова (ч. 3 ст. 66: «Якщо будь-яка з обставин, що пом'якшує покарання, передбачена в статті Особливої частини цього Кодексу як ознака кримінального правопорушення, що впливає на його кваліфікацію, суд *не може* ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його пом'якшує»);

3) «не допускається» (ч. 2 ст. 91: «Зняття судимості до закінчення строків, зазначених у статті 89 цього Кодексу, *не допускається* у випадках засудження за умисні тяжкі та особливо тяжкі, а також корупційні кримінальні правопорушення або кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією»);

4) «не повинне» та інші форми цього слова (ч. 1 ст. 82: «Невідбута частина покарання у виді обмеження, позбавлення волі або покарання у виді довічного позбавлення волі можуть бути замінені судом більш м'яким покаранням, строк якого обчислюється з дня заміни невідбутої частини покарання або покарання у виді довічного позбавлення волі більш м'яким. У цих випадках більш м'яке покарання призначається в межах строків, установлених у Загальній частині цього Кодексу для даного виду покарання, і *не повинне* перевищувати невідбутого строку покарання, призначеного вироком»);

5) «не має права» (ч. 1 ст. 69: «... У цьому випадку суд *не має права* призначити покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для такого виду покарання в Загальній частині цього Кодексу ...»);

6) «не ... (дієслово)» (п. 9 розділу II Прикінцевих та перехідних положень: «З дня набрання чинності цим Кодексом *не є* особливо небезпечними рецидивістами особи, визнані такими відповідно до статті 26 Кримінального кодексу України 1960 року ...»).

Також КК закріплює конструкції, за допомогою яких формулюються імпліцитні кримінально-правові заборони:

1) «має бути» (ч. 2 ст. 65: «Особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, *має бути* призначене покарання, необхідне й достатнє для її управління та попередження нових кримінальних правопорушень ...»);

2) «повинен» та інші форми цього слова (ч. 1 ст. 59: «... Якщо конфіскується частина майна, суд *повинен* зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються»);

3) «може ... (дієслово)» (ч. 1 ст. 74: «Звільнення засудженого від покарання або подальшого його відбування, заміна більш м'яким, а також пом'якшення призначеного покарання, крім звільнення від покарання або пом'якшення покарання на підставі закону України про амністію чи акта про помилування, *може застосовуватися* тільки судом у випадках, передбачених цим Кодексом»);

4) «... (дієслово)» (п. 2 розділу II Прикінцевих та перехідних положень: «Звільнити від покарання: ...»);

5) унікальна мовна конструкція (ст. 16: «Кримінальна відповідальність за готування до кримінального правопорушення і замах на кримінальне правопорушення *настає* за статтею 14 або 15 і за тією статтею Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає відповідальність за закінчене кримінальне правопорушення»);

6) формально визначена дефініція терміну (ч. 1 ст. 53: «Штраф – це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і розмірі, встановлених в Особливій частині цього Кодексу, з урахуванням положень частини другої цієї статті»).

Уважаю, що ще одним критерієм для класифікації кримінально-правових заборон є їх місцезнаходження у законодавстві України. При цьому критерієм для первинної класифікації виступає нормативно-правовий акт, у якому закріплені кримінально-правові заборони. Багато з них знаходяться саме у КК, однак, як я зазначав вище, є й інші правові акти, які містять у собі кримінально-правові заборони. Критерієм для вторинної класифікації є конкретна одиниця композиційного членування нормативно-правового акта, в якому знаходиться більшість кримінально-правових заборон – Кримінального кодексу України. Так, кримінально-правові заборони можуть міститися лише у Загальній частині та у Прикінцевих та перехідних положеннях КК.

За способом правового регулювання можна виділити кримінально-правові заборони, які знаходяться у забо-

ронних (ч. 4 ст. 3 КК: «Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено») та зобов'язальних (ч. 5 ст. 65 КК: «У випадку затвердження вироком угоди про примирення або про визнання вини суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди») кримінально-правових норм.

Як і у випадку з кримінально-правовими нормами, кримінально-правові заборони можна класифікувати за представником держави у кримінально-правових відносинах, якому вони адресуються. За цим критерієм можемо виділити декілька груп кримінально-правових заборон:

1) кримінально-правові заборони, які адресуються виключно суду (ч. 3 ст. 66 КК: «Якщо будь-яка з обставин, що пом'якшує покарання, передбачена в статті Особливої частини цього Кодексу як ознака кримінального правопорушення, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його пом'якшує»);

2) кримінально-правові заборони, які адресуються виключно органам виконання покарань (ч. 1 ст. 61 КК: «Покарання у виді обмеження волі полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці»);

3) кримінально-правові заборони, які адресуються одразу декільком представникам держави у кримінально-правових відносинах (ч. 2 ст. 56 КК: «Громадські роботи встановлюються на строк від шістдесяті до двохсот сорока годин і відбуваються не більш як чотири години на день» – суду та органам виконання покарань тощо).

Правові наслідки порушення кримінально-правової заборони. Порушення кримінально-правової заборони представником держави у кримінально-правових відносинах розглядається як правопорушення. Залежно від форми вини представника держави у кримінально-правових відносинах та конкретних обставин справи порушення однієї кримінально-правової заборони або одразу декількох кримінально-правових заборон є підставою для притягнення посадової або службової особи до одного чи кількох видів юридичної відповідальності. Наприклад, за порушення кримінально-правової заборони, що закріплена у п. 1 ч. 1 ст. 65 КК («Суд призначає покарання у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, за винятком випадків, передбачених частиною другою статті 53 цього Кодексу») суддя може бути притягнутий або тільки до дисциплінарної відповідальності (див. розділ VI «Дисциплінарна відповідальність суддів» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [18]), або до кримінальної (наприклад, ст. 367 «Службова недбалість» КК) і дисциплінарної відповідальності. Окрім притягнення представника держави у кримінально-правових відносинах до юридичної відповідальності, порушення кримінально-правової заборони тягне за собою і процесуальні наслідки. Так, наприклад, неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність, тобто незастосування судом закону, який підлягає застосуванню, або застосування закону, який не підлягає застосуванню, або неправильне тлумачення закону, яке суперечить його точному змісту, чи призначення більш суворого покарання, ніж передбачено відповідною статтею (частиною статті) закону України про кримінальну відповідальність, – є підставою для скасування або зміни судового рішення при розгляді справи в суді апеляційної чи касаційної інстанції (див. ст.ст. 409 і 438 КПК у системному зв'язку із ст. 413 КПК).

Розділ 4. Аналіз зарубіжного досвіду

На останньому етапі моєї роботи пропоную застосувати порівняльно-правовий метод наукового дослідження з метою глибокого розуміння описуваної проблеми.

Відповідно до ч.ч. 1–3 ст. 10 Кримінального кодексу Республіки Казахстан (далі – КК РК): «Кримінальні правопорушення залежно від ступеня суспільної небезпеки та караності поділяються на злочини та кримінальні проступки. Злочиноm визнається вчинене винно суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), заборонене цим Кодексом під загрозою покарання у виді штрафу, виправних робіт, залучення до громадських робіт, обмеження волі чи позбавлення волі. Кримінальним проступком визнається вчинене винно діяння (дія або бездіяльність), що не становить великої суспільної небезпеки, завдало незначної шкоди або створило загрозу заподіяння шкоди особистості, організації, суспільству або державі, за вчинення якого передбачено покарання у виді штрафу, виправних робіт, залучення до громадських робіт, арешту, видворення за межі Республіки Казахстан іноземця або особи без громадянства» [19]. Як видно, у КК РК прямо зазначено, що злочиноm є суспільно небезпечне діяння, яке заборонене казахстанським кримінальним законом. Подібні положення містяться і у Кримінальному кодексі Литовської Республіки (далі – КК ЛР). Так, згідно з ч. 1 ст. 11 КК ЛР: «Злочиноm є небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що заборонене цим Кодексом, та за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі» [20]. Відповідно до ст. 12 КК ЛР: «Кримінальним проступком є небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що заборонене цим Кодексом, та за вчинення якого передбачене покарання, не пов'язане з позбавленням волі, за винятком арешту». Однією ж із цілей кримінального закону Литви є «визначення діянь, які є злочинами і кримінальними проступками, та їх заборона» (п. 1 ч. 2 ст. 1 КК ЛР).

Зважаючи на вищевикладене, постає запитання, чому формулювання про забороненість КК РК не міститься у визначенні поняття «кримінальний проступок». На мою думку, це обумовлено тим, що вирішальну роль відіграє наявність покарання. Навіть у дефініції терміну «злочин» зазначено: «... заборонене цим Кодексом під загрозою покарання ...». Це означає, що у кримінальному законодавстві Казахстану вчинення суспільно небезпечного діяння є забороненим, якщо у КК РК міститься склад кримінального правопорушення, а також передбачене покарання за його вчинення.

Окрім цього у кримінальному законі Республіки Казахстан також закріплено і правила поведінки для представників держави у кримінально-правових відносинах. Наприклад, згідно з ч. 3 ст. 53 КК РК: «Якщо пом'якшувальна обставина передбачена відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу як ознака кримінального правопорушення, вона сама по собі не може повторно враховуватися при призначенні покарання». Відповідно ж до ч. 3 ст. 52 КК РК: «При призначенні покарання враховуються характер та ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення, особа винного, в тому числі його поведінка до та після вчинення правопорушення, обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність і покарання, а також вплив призначеного покарання на виправлення засудженого та на умови життя його сім'ї або осіб, які перебувають на його утриманні». Порушення ж цих правил представниками держави у кримінально-правових відносинах розглядається як правопорушення (дисциплінарне – див. главу 2 «Дисциплінарна відповідальність суддів» розділу 3 «Статус суддів» Конституційного закону Республіки Казахстан «Про судову систему і статус суддів Республіки Казахстан» [21] у системному зв'язку із п. 11 Нормативної постанови Верховного Суду Республіки Казахстан від 14 травня 1998 р. № 1 «Про деякі питання застосування законодавства про судову владу у Республіці Казахстан» [22]; кримінальне – див., наприклад, ст. 418 «Винесення завідомо неправосудних вироку, рішення чи іншого судового акта» КК РК).

Із цього випливає, що у правовій системі Республіки Казахстан зміст кримінально-правової заборони залежно

від того, кому вона адресується, може тлумачитися по-різному.

Через те, що кримінально-правові норми, які знаходяться в Особливій частині КК РК, адресуються не тільки представникам держави у кримінально-правових відносинах, а й індивідам, можемо зробити висновок, що структурними елементами цих норм є гіпотеза та диспозиція або, залежно від адресата, диспозиція і санкція. Отже, у законодавстві Казахстану кримінально-правова заборона – це обов'язкова складова диспозиції (для індивідів) кримінально-правових норм, які містяться у статтях (частинах статей) Особливої частини КК РК, яка може існувати лише за наявності санкції за вчинення суспільно небезпечного діяння, та порушення якої тягне за собою юридичну відповідальність правопорушника або/та третіх осіб (або ніхто не буде притягнутий до юридичної відповідальності, але за рахунок майна фізичної особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, буде відшкодовано завдану нею шкоду). Варто зазначити, що можливість існування такої кримінально-правової заборони лише за наявності санкції за вчинення суспільно небезпечного діяння, – відображає підхід, згідно з яким у правових актах юридичні заборони можуть закріплюватися шляхом нормативного визначення правопорушення і встановлення санкції за його вчинення [23, с. 144].

З урахуванням того, що всі інші кримінально-правові норми адресуються виключно представникам держави у кримінально-правових відносинах, кримінально-правова заборона – це ще й обов'язкова складова диспозиції заборонних та зобов'язальних кримінально-правових норм, порушення якої представником держави у кримінально-правових відносинах розглядається як правопорушення.

Цікавим є те, що відповідно до кримінального законодавства Казахстану представника держави у кримінально-правових відносинах за порушення кримінально-правової заборони як обов'язкової складової диспозиції заборонних та зобов'язальних кримінально-правових норм можуть притягнути до кримінальної відповідальності, що *de jure*

означатиме порушення ним двох видів кримінально-правових заборон одночасно.

Беручи до уваги вищевикладене, вважаю за необхідне констатувати, що існує дві моделі розуміння поняття «кримінально-правова заборона»: модель єдиного розуміння та модель подвійного розуміння. На мою думку, це обумовлено тим, що у кримінальному законі України відображений підхід, згідно з яким об'єктом кримінально-правового регулювання є виключно суспільні відносини між державою та особами, які вчиняють кримінальні правопорушення. У КК РК втілено підхід, відповідно до якого об'єктом кримінально-правового регулювання є як суспільні відносини між державою та особами, які вчиняють кримінальні правопорушення, так і суспільні відносини між державою й особами, які не вчиняють кримінальні правопорушення (суспільні відносини із запобігання кримінальним правопорушенням).

Висновки. У роботі було проведено аналіз кримінально-правових заборон, зокрема:

1) за допомогою визначення об'єкта та предмета кримінально-правового регулювання, виділення представників держави у кримінально-правових відносинах, а також опрацювання кримінально-правових норм, – закладено фундамент для розв'язання ключових проблем дослідження;

2) вивчено сутність поняття «кримінально-правова заборона» у вітчизняному законодавстві, виокремлено ознаки цього явища, надана його класифікація за різними критеріями та визначено наслідки порушення кримінально-правових заборон;

3) опрацьовано досвід Республіки Казахстан та Литовської Республіки із цієї проблеми. Констатовано існування двох моделей розуміння поняття «кримінально-правова заборона».

Наукова стаття дає можливість розвинути викладені у ній ідеї у напрямі подальшого дослідження кримінально-правових заборон.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баулін Ю.В. Кримінально-правове регулювання: основні проблеми. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 жовтня 2018 р.). Харків, 2018. С. 23–28.
2. Пономаренко Ю.А. Що і як регулює кримінальне право? *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 жовтня 2018 р.). Харків, 2018. С. 149–153.
3. Туляков В.О. Моральна адекватність кримінально-правової заборони. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. № 44. С. 257–261.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р.: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.08.2023).
5. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 1 грудня 1994 р. № 266/94-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.08.2023).
6. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків, 2020. 720 с.
7. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 25.08.2023).
8. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.08.2023).
9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.08.2023).
10. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 25.08.2023).
11. Про застосування амністії в Україні: Закон України від 1 жовтня 1996 р. № 392/96-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.08.2023).
12. Про Положення про порядок здійснення помилування: Указ Президента України від 21 квітня 2015 р. № 223/2015 / Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015#Text> (дата звернення: 25.08.2023).
13. Баулін Ю.В. Принцип верховенства права у кримінально-правовому вимірі. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України*: матеріали міжнар. наук. конф. (Харків, 17–19 жовтня 2019 р.). Харків, 2019. С. 109–113.
14. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 25.08.2023).
15. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 25.08.2023).
16. Повітряний кодекс України: Закон України від 19 травня 2011 р. № 3393-VI / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text> (дата звернення: 25.08.2023).
17. Про затвердження Правил охорони праці під час виконання робіт на борту риболовних суден: Наказ Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 27 грудня 2006 р. № 26 / Державний комітет України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0074-07#Text> (дата звернення: 25.08.2023).

18. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 25.08.2023).
19. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (2023.24.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575294#activate_doc=2 (дата звернення: 25.08.2023).
20. The Criminal Code of the Republic of Lithuania. URL: <https://www.derechos.org/intlaw/doc/ltu1.html> (дата звернення: 25.08.2023).
21. Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының 2000 ж. 25 желтоқсандағы № 132-II Конституциялық Заңы (2023.01.07. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51021164#activate_doc=2 (дата звернення: 25.08.2023).
22. «Қазақстан Республикасында сот билігі туралы заңнаманы қолданудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 1998 жылғы 14 мамыр № 1 Нормативтік қаулысы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P98000001S_ (дата звернення: 25.08.2023).
23. Загальна теорія права: підручник / О.В. Петришин, Д.В. Лук'янов, С.І. Максимов, В.С. Смородинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. Харків, 2020. 568 с.